

VERENIGING
Vrienden
van
Sonsbeek



Infobulletin *Parken Sonsbeek, Zijpendaal en Gulden Bodem*

Herfst 2006, jaargang 18, nummer 3

Tellegen en ik

Als rechtgeaarde Amsterdammer streelt het mij dat landschapsarchitect Zocher, die het Vondelpark in Amsterdam ontworpen heeft, ook betrokken was bij de transformatie van het landgoed Sonsbeek in een Engelse landschapstuin.

Rechtgeaarde Arnhemmers kunnen trots zijn op ir. J.C.W. Tellegen die als directeur Gemeentewerken van Arnhem een cruciale rol heeft gespeeld in het behoud van het park

Sonsbeek in 1899. Arnhem eerde hem met de Tellegenbank (zie verderop in dit blad).

Amsterdam zag hoe bekwaam Tellegen opereerde en benoemde hem in 1901 tot directeur Bouwen Woningtoezicht. Een gigantisch bouwschandaal met slechte materialen, corrupte bouwers, enz. vroeg om stevig ingrijpen. Toen in 1904 een rij in aanbouw zijnde woningen aan de Da Costakade instortte en er 10 bouwvallers in het ziekenhuis belandden was de maat vol en de revolutiebouw werd streng aangepakt onder leiding van Tellegen.

Nadat vele misstanden waren opgelost werd Tellegen in 1915 tot burgemeester van Amsterdam benoemd. Prioriteit kreeg na zijn aantreden de voedselvoorziening tijdens de eerste wereldoorlog. Veel van wat hij voorstond werd na zijn dood - in 1921- doorgevoerd. In 1929 onthulde zijn vrouw in Amsterdam een Tellegen-monument in de Burgemeester Tellegenstraat. Bij het monument is een monumentale stenen zitbank geplaatst. Waarom documenteer ik dit? Schrijver van dit stukje, nieuw aangetreden parkgids in Arnhem, is geboren in één van de destijds ingestorte panden aan de Da Costakade in Amsterdam.

Ton Maanicus



De Vereniging Vrienden van Sonsbeek wil een klankbord zijn voor de bezoekers van de monumentale parken en voor de eigenaar van de parken, de Gemeente Arnhem. Het doel van de Vereniging is in woord en daad mee te werken aan de instandhouding en verfraaiing van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. De Vereniging Vrienden van Sonsbeek ondersteunt het Bezoekerscentrum Sonsbeek financieel met een vaste bijdrage per lid.

De contributie per lid bedraagt per jaar: voor particulieren € 12,50, voor verenigingen € 35,- voor bedrijven € 50,-; Bankrekeningnummer: 40 63 33 505 t.n.v. Vrienden van Sonsbeek.

Bestuur Vereniging Vrienden van Sonsbeek: Hendrik Broekhuizen (voorzitter) tel. 4426212, Luuk Broer (secretaris) tel. 4424956, Kees Hoogendijk (penningmeester) tel. 4458408, Loes Prakke (ledenadm/promotie) tel. 4433495, Tjada van den Eelaart-de Sitter (schouw/gidsen) tel. 4455098, Koos de Vos tel. 3634971. Adviseurs: Joop Morsink (historie), Jeroen Glissenaar (Stadsbeheer), Jeroen Voskuilen (Bezoekerscentrum).



De Stichting Bezoekerscentrum Sonsbeek wil bezoekers bewust maken van de mooie groene kanten van Arnhem. Dit gebeurt door het organiseren van tentoonstellingen, excursies en evenementen. Het bezoekerscentrum levert informatie over de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem en het is een goed startpunt bij een bezoek aan de parken. Website: www.bezoekerscentrumsonsbeek.nl

Bestuur Stichting Bezoekerscentrum Sonsbeek: Leo van der Meer (voorzitter), Bart Beukema (secretaris), Marijke de Bruïne (penningmeester), Jaap Nieuwenhuis, Aaltje Koopman, Wim Roddenhof.

Secretariaat/ledenadministratie: Vereniging Vrienden van Sonsbeek per adres Bezoekerscentrum Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a, 6814CL Arnhem, Telefoon: 4450660, Email: info@parksonsbeek.nl Website: www.parksonsbeek.nl

DE CEDERALLEE

Zo moet het zijn: het tedere geweld
Van ceders in september, kopergroen
Als wachters in gelid, die heel het bos
Behoeden voor wat schuilt en spiedt en dreigt

Maar beuken zijn het: neigend naar het veld
En reikend naar de lucht, een legioen
Van overmoed dat zonder blik of blos
Ons voorhoudt dat het eeuwen overstijgt

Maar in oktobers late middagzon
Valt stofgoud van de droge bladerdos

November waait de eerste takken los
Het leven wijkt nu met de lichtval mee

Dan wordt voltooid wat eens als feest begon
Verloochend in een herfstige allee

Cees van der Pluijm

‘Voor allen die geloven in de ontzaglijke betekenis van de Europese cultuur’

Op weg naar Sonsbeek 10
In de aanloop naar de tiende Sonsbeektentoonstelling in 2008 kijken we terug op de vorige exposities. Dit keer Sonsbeek '52, de tweede naoorlogse manifestatie. Liefst 220 werken van 128 kunstenaars uit binnen- en buitenland worden dit keer ingezonden. De keuze valt vooral op gevestigde, oudere beeldhouwers. Namen als Zadkine, Marie Andriessen, Rodin, Bronner, Lipchitz, Hildo Krop, Henri Moore, Renoir en Maillol duiken op. 1952 Is het jaar van het aantreden van het kabinet-Drees III, de opening van De Efteling, de eerste ontvangst op tv van Sinterklaas, het begin van de kernwapenwedloop, het overlijden van Henriëtte Roland Holst en van één de inzenders van Sonsbeek, Constant Permeke.

Affiche voor de tentoonstelling Sonsbeek'52, ontworpen door Otto Treumann



Het erecomité dat in de catalogus voor Sonsbeek '52 wordt genoemd, maakt duidelijk dat de organisatoren het in die tijd nog steeds belangrijk vinden om officiële vertegenwoordigers van zoveel mogelijk landen bij de manifestatie te betrekken. Voorzitter van het comité is de minister van Onderwijs, professor-doctor F. J. Th. Rutten en hij weet een stoet van elf ambassadeurs en gezanten achter zich, samen met commissaris der Koningin in Gelderland jonkheer-doctor C. G. C. Quarles van Ufford en Arnhems burgemeester Chris Matser. Hare majesteit koningin Juliana is beschermvrouwe, wat dat ook moge betekenen.

Er is in de wereld niet zoveel veranderd, drie jaar na de eerste manifestatie. De wonden van de Tweede Wereldoorlog worden nog steeds gelikt. Beeldend kunstenaars, en niet de minsten onder hen, hebben een onbedwingbare drang om na de geestelijke ketening tijdens de oorlogsjaren hun werk uit te dragen. Beeldhouwers zoeken het liefst ook nog de buitenlucht op. De meer dan honderdduizend bezoekers uit 1949 hebben de organisatie, de Stichting Sonsbeek '49, het vertrouwen gegeven dat het een goede greep was om beelden in Arnhems fraaiste stadspark te plaatsen en het publiek uit te nodigen hier kennis van te nemen.

Een kostbare traditie

Het bestuur realiseert zich dat het na twee exposities de verwachting wekt 'dat zich hier in Arnhem een schone en zeer kostbare traditie aan het vormen is', zo meldt de ook in het vorige artikel (infobulletin jaargang 18, nr.2) al aangehaalde stichtingsvoorzitter J. A. de Goeijen in de catalogus. Toch zal de vraag of er een vervolg moet komen herhaaldelijk de kop op blijven steken. Niet in het minst doordat de kosten, na een minimaal budget in het begin, voortdurend blijven stijgen. Na 1971 stopt de reeks Sonsbeek-exposities zelfs

gedurende een periode van vijftien jaar. Voor het zover is, hebben degenen die nauw betrokken zijn bij de organisatie van de eerste vijf tentoonstellingen nog de illusie dat de plastische kunst zich voorgoed genesteld heeft in de harten van het volk, dwars door alle lagen heen. Opleiding, rang en stand speelden voor een bezoek aan deze manifestaties aanvankelijk geen rol. Veel Nederlanders bleken na de oorlog hongerig naar kunst en cultuur.

Een ruim publiek

Een recensie in juni 1952 in de Nieuwe Rotterdamse Courant maakt gewag van de brede belangstelling: 'Een ideale tentoonstelling is het al dadelijk omdat grote monumentale beeldhouwkunst nu eenmaal de vrije ruimte behoeft om zich met haar ware wezen en kracht te kunnen doen gelden. Een ideale tentoonstelling is het dan mede, omdat ge niet, als in zalen, werk naast werk ziet, maar al wandelend uw ontmoetingen hebt met een rijke verscheidenheid aan specimina van de internationale sculptuur van onze tijd, ontmoetingen die veelal vernieuwde kennismakingen zijn uiteraard. Het gaat er immers bij deze exposities in Sonsbeek niet om hun, die in de beeldende kunst min of meer thuis zijn, iets nieuws voor te zetten, maar om de sculptuur nader te brengen tot een zeer ruim publiek'.

Het succes van Sonsbeek leidt tot navolging in binnen- en buitenland en ondermeer hierdoor loopt de belangstelling voor 'Arnhem' terug. Daar heeft Herman Hofman, lange tijd cultuurvoortrekker in dienst van de gemeente, het over in een brochure waarin hij het gemeentebestuur en het stichtingsbestuur voorhoudt hoe de draad weer op te pakken. Twee jaar na de expositie in 1986 is hem gevraagd na te gaan of er plaats is voor hernieuwing van de Sonsbeek-traditie.



Beeld 'Mens tegen Macht' (Gijs Jacobs van den Hof, 1952). Sinds 1953 Arnhems oorlogsmonument op het Kerkplein.. Maakte daarvoor deel uit van de tentoonstelling Sonsbeek'52.

Wie Hofman in zijn verschillende rollen bij de gemeente heeft leren kennen, weet het antwoord: er moet een vervolg komen, zij het dat er meer garanties nodig zijn voor een goede financiële afloop.

Terug naar 1952. Het stichtingsbestuur is nog bijkans euforisch over het verloop van de tentoonstelling in '49. 'De meer dan honderd-duizend bezoekers (...) bewaren vrijwel allen een onvergetelijke herinnering aan de harmonieuze vereniging van kunst en natuur', signaleert eerdergenoemde voorzitter De Goeijen. Hij bedient zich kwistig van retoriek als hij verder schrijft: 'Wij behoeven hier niet uit te weiden over de betekenis van deze culturele manifestatie. Sonsbeek is een klank, overal in ons land en ver in het buitenland

Otto Treumann

De grafisch ontwerper Otto Treumann (1919-2001) geldt als een belangrijk pionier in de modernisering van de grafische vormgeving in Nederland.

Hij vluchtte in 1935 uit Beieren naar Nederland waar hij zijn opleiding volgde aan de Nieuwe Kunstschool in Amsterdam. In de oorlog was hij betrokken bij vervalsing van persoonsbewijzen en distributiebonnen. Zijn grafische werk van na de oorlog geeft blijk van zijn geloof in de wederopbouw. Hij werd bekend door zijn affiches voor de Jaarbeurs en voor musea. Hij werkte aan logo's en huisstijlen voor bedrijven en instellingen en hij ontwierp een grote serie postzegels voor de toenmalige PTT. Treumann was een functioneel ontwerper: alles stond in dienst van de boodschap. Treumann ontwierp het affiche voor Sonsbeek '52 (zie afbeelding vorige pagina)

Gijs Jacobs van den Hof

De beeldhouwer Gijs Jacobs van den Hof (1889 – 1965) was een ambachtelijke kunstenaar met klassieke, figuratieve beelden. Van hem zijn 70 beeldhouwwerken en veel grafiek bekend.

Na zijn opleiding aan de Rijksacademie in Amsterdam was hij van 1921 tot 1954 docent bij het Genootschap 'Kunsttoefening', de voorganger van de Kunstacademie, in zijn geboortestad Arnhem. Als docent beeldhouwen had grote invloed op Nederlandse beeldhouwkunst van zijn tijd. Met 12 beelden in de openbare ruimte is hij in Arnhem kampioen. De bekendste daarvan zijn het standbeeld van de Gele Ridder en zijn Arnhemse oorlogsmonument 'Mens tegen Macht' op het Kerkplein (afkomstig van Sonsbeek'52). Voorts zijn te noemen: beelden aan het vm.Vesta-gebouw, aan de Schouwburg, aan de gevel van het vm. Heidemij-gebouw, de pleuranten beeldengroep op Moscovia (oorspronkelijk de sokkel van 'Mens tegen Macht'), het reliëf van de Tellegenbank en de geknielde vrouwenfiguur aan de Karpervijver in Sonsbeek.

bekend. Een tentoonstelling van internationale beeldhouwkunst in Sonsbeek is nu reeds een wekroep voor allen, die geloven in de ontzaglijke betekenis van de Europese cultuur'.

Rob van Otterloo

Bronnen: catalogus Sonsbeek '52; De Sonsbeek Beeldtentoonstellingen in Arnhem, een blijvende traditie? Herman Hofman (1988).

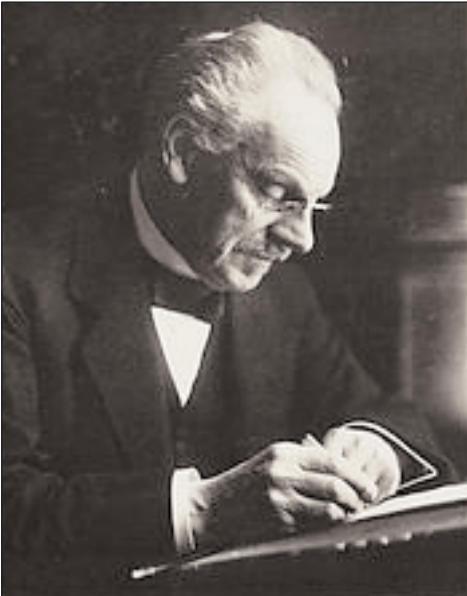
Blijvende herinnering aan bijzondere man

De Werkgroep Stenen Banken in Nederland in Abcoude is bezig met een inventarisatie van alle stenen banken, die zijn opgericht ter nagedachtenis aan iemand die iets bijzonders voor de gemeenschap heeft gedaan. Bij de Grote Vijver in park Sonsbeek staat zo'n 'monumentale' bank; de Tellegenbank.

Onder grote publieke belangstelling onthulde mevrouw A.J.J. Tellegen-Fock op donderdag 23 februari 1928 in park Sonsbeek een stenen bank ter nagedachtenis aan haar overleden man, de oud-directeur Gemeentewerken van Arnhem. De grote, halfronde bank van baksteen is ontworpen door gemeentearchitect H.B. van Broekhuizen. De bank heeft een diameter van ca. 6,80 m. en een hoogte van ongeveer één meter. De bank is afgedekt met een natuurstenen lijst en staat tegen een achtergrond van groenblijvende heesters. De zitting aan de binnenzijde van de boog is van geolied teakhout. De boog heeft links en rechts een asymmetrische uitbouw. Links een natuurstenen zuil met ingehakte tekst:

*TER HERINNERING AAN
Ir. J.W.C. TELLEGEN
DIRECTEUR GEMEENTEWERKEN
1890 – 1901*

Ir. J.W.C. Tellegen



Rechts een gestileerd reliëf van een steenbok, gemaakt door de beeldhouwer G. Jacobs van den Hof. De Tellegenbank is prachtig van vorm, is uitstekend onderhouden en biedt een fraai uitzicht over de Grote Vijver van Sonsbeek. De bank is opgericht op initiatief van de Arnhemse VVV ter ere van Ir. Tellegen (1859 – 1921) die ervoor zorgde dat het park Sonsbeek niet aan de woningbouw ten offer viel, maar door de gemeente werd aangekocht, bewaard en voor recreatie bestemd. De bank werd dus zeven jaar na het overlijden van Tellegen in gebruik genomen en zelfs 20 jaar na zijn vertrek uit Arnhem. Tellegen maakte in 1901 de overstap naar Amsterdam waar

hij van 1915 tot 1921 burgemeester was.

Stenen banken

Het oprichten van een stenen bank als dank voor bewezen diensten van een lokale notabele of groep van personen lijkt een typisch Nederlandse gewoonte tijdens de eerste helft van de 20ste eeuw. Het zijn met name burgemeesters, notarissen en natuurbeschermers die met een bank worden vereerd, maar ook lokale belangenverenigingen en kunstenaars krijgen soms een bank.

De banken hebben echter nog een tweede functie. Zij nodigen uit tot een moment van rust, het genieten van de natuur en van het uitzicht vanaf de bank. In de 19de eeuw is het naar buiten gaan nog een gedistingeerde gelegenheid, maar dit verandert tegen het eind van de eeuw als in alle grote steden stadsparken worden aangelegd en wandelen, naar buiten gaan steeds populairder wordt. De belangstelling voor de natuur neemt toe. De Vereniging Natuurmonumenten wordt opgericht in 1905 en kijk eens naar de populariteit van de Verkade albums in die tijd. Die veranderde relatie met de natuur wordt aardig geïllustreerd door twee opschriften op de Posbank in De Steeg. De Posbank is een fraaie halfronde bakstenen bank opgedragen aan G.A. Pos, destijds voorzitter van de ANWB. Vanaf de bank heeft men een prachtig uitzicht over de zuidelijke Veluwezoom. Het opschrift ter ere van voorzitter Pos luidt:

*DEN NEDERLANDERS DEED HIJ
NEDERLANDS SCHOONHEID KENNEN
WAARDEREN EN LIEFHEBBEN*

En een tweede opschrift:

*DUIZENDEN BRACHT HIJ
IN EN TOT DE NATUUR*

Werkgroep

De meeste herinneringsbanken zijn rechthoekig van vorm, maar er is met name in Gelderland een kleine concentratie halfronde banken. Voorbeelden zijn behalve de Tellegenbank o.a. de Vredebank in Wageningen (1887), de Posbank in De Steeg (1918), de Wilhelminabank in Velp (1923), de Geërfden bank in Roozendaal (1929) en de Burgemeester Schorerbank in Heerde (1932). Rechthoekige stenen banken zijn in Gelderland o.a. aanwezig in Apeldoorn, Putten, Garderen, Wapenveld en Ermelo. Beneden de grote rivieren zijn er maar weinig van dergelijke banken. Een duidelijke concentratie bevindt zich in het West-Nederlandse kustgebied van Den Helder tot Zeeuws Vlaanderen. In Midden Nederland is Gelderland rijk aan banken. Naar het noorden toe wordt dat minder met bijvoorbeeld slechts twee banken tot nu toe in Groningen.

Een landelijk overzicht van stenen banken ontbreekt. De Werkgroep Stenen Banken in Nederland doet onderzoek naar de culturele geschiedenis van deze banken in Nederland. De werkgroep wil de banken uit de anonimiteit trekken en ze presenteren als deel van het Nederlandse culturele erfgoed.

De Tellegenbank (H.B.van Broekhuizen,1928) bij de Grote Vijver in Sonsbeek

Voorwaarden

De door de Werkgroep te bestuderen herinneringsbanken dienen te voldoen aan een drietal voorwaarden: ze zijn gemaakt van steen (baksteen of natuursteen), ze zijn opgedragen aan één of meer personen en ze staan in de openbare ruimte (bos, park, plantsoen of plein). Deze selectiecriteria worden soepel toegepast. Zo hebben veel banken een houten zitting, die duidelijk is aangebracht om het zitcomfort te vergroten. Een enkele bank draagt wel een jaartal maar geen naam van een persoon. Stenen bankjes op begraafplaatsen worden niet opgenomen.

Loes van Wijngaarden en Jos Diender

Oproep

Het gegevensbestand van herinneringsbanken is nog niet compleet. Kent u nog een stenen bank ergens in Nederland, of heeft u extra historische informatie, foto's of krantenknipsels over de hierboven genoemde banken, dan kunt u contact opnemen met mev. L.H. van Wijngaarden-Bakker, Werkgroep Stenen Banken in Nederland, Sandbergstraat 10, 1391 EL Abcoude; Tel. 0294-281855; email: vanwijn@xs4all.nl



Het succesverhaal van de Grauwe Gans

De redactie wil altijd bijtijds weten waar mijn bijdrage over gaat en toen ik aankondigde dat het over de Grauwe Gans zou gaan was de reactie: "Dit voorjaar zaten er veel (te veel) op de Grote Weide van Sonsbeek". De grauwe gans en ook andere ganzen houden de gemoeieren tegenwoordig flink bezig omdat de aantallen flink zijn toegenomen in de afgelopen decennia. Het is bijna niet te geloven dat de soort in het begin van de vorige eeuw was uitgestorven in Nederland.

Grauwe gans (foto: Erik de Waard)



Als oorzaak van het verdwijnen werd het in cultuur brengen van moeras en rietruigte aangedragen. Na een aantal incidentele broedgevallen vestigt de soort zich weer opnieuw in de jaren zestig van de vorige eeuw in de drooggevallen Flevopolders, Noordwest-Overijssel, Friesland en Zeeland. In het midden van de jaren zeventig gaat het om 100-150 broedparen in heel Nederland. In onze regio werden de eerste broedparen vastgesteld midden jaren tachtig in de Ooypolder, Rijnstrangen en de Havikerwaard. Sinds de hervestiging in de jaren zestig in ons land is het aantal grauwe ganzen jaarlijks met gemiddeld 20% toegenomen. Die groei vond vooral de laatste tien jaar plaats. Tegenwoordig zijn er landelijk maar liefst 25.000 broedparen en je kunt met recht spreken van een succesverhaal. Dat niet iedereen staat te juichen bij die toename is te begrijpen vooral omdat in het voorjaar de schade aan landbouwgewassen is toegenomen. De intensieve landbouw met veel en voedselrijk gras heeft de aantaltoename in de hand gewerkt. Daarnaast werkten mee de uitbreiding van geschikt broedhabitat (natuurontwikkeling en zandwinplassen) en de langdurige afwezigheid van de jacht.

De voorspellingen gemaakt door SOVON Vogelonderzoek geven aan dat de populatie de komende 20 jaar nog zal toenemen. Op basis van de huidige landschappelijke gegevens wordt de belangrijkste toename verwacht in Friesland en Noord- en Zuid-Holland. Adviezen voor aantalregulatie worden niet gegeven in de vorm van jacht en bestrijding maar meer in aanpassing beheer, andere inrichting landschap, creëren van opvanggebieden voor niet-broedende vogels en het stimuleren van predatie (bv. vos). In park Sonsbeek heeft de soort zich gevestigd als vaste broedvogel rond de recente eeuwwisseling. Andere gebieden die al voor gingen in de omgeving waren onder andere Meinerswijk., Immerloopark, Rijkerswoerdse Plassen en de middenberm van het Velperbroekcircuit. In al deze gebieden kan er veilig gebroed worden (vnl. op eilandjes) voor de belangrijkste predator, de vos, en is er volop voedsel in de vorm gras in de directe omgeving aanwezig. Een kwetsbare periode is wanneer de ganzen kleine jongen hebben en ze naar het gras moeten. Daar kunnen ze dan ten prooi vallen aan natuurlijke predatoren als vos, buizerd, blauwe reiger en daarnaast zouden in Sonsbeek ook loslopende honden en katten – onbedoeld - een regulerende invloed kunnen hebben. Te veel ganzen, om weer terug te komen bij het begin van deze bijdrage, maar hoeveel is te veel? De soort heeft immers maximaal gebruik gemaakt van de omstandigheden die door ons geboden zijn. De toch al uitgebreide lijst van Sonsbeek heeft er weer een vogelsoort bij, de enige inheemse gans. Van Tienhoven zal het tevreden vanaf zijn sokkel gadeslaan want hij was het vooral die de natuur dichtter bij het publiek wilde brengen door middel van wandelgebieden. Meer informatie www.vogelwerkgroeparnhem.nl

Jan Schoppers

De naam van het park

Nog steeds denken velen dat de naam Sonsbeek een verbastering is van de benaming Sint Jansbeek. In het maartnummer van het blad 'Arnhem de Genoeglijkste' staat een verhelderend stuk over de naamgeving van park Sonsbeek, geschreven door C.M. Kooi. Onze eigen park-historicus Joop Morsink heeft ook al jaren onderzoek gedaan naar de oorsprong van de naam Sonsbeek en hij zit op dezelfde lijn als Kooi. Hierbij zijn visie.

Het oude stadswapen van Sonsbeck (Dld) als sluitsteen van het portaal van de Lutherse kerk uit 1655. De kerk is verwoest in 1945 en herbouwd in 1951



Sinds de 17de eeuw draagt een deel van het gebied ten noorden van de stadswallen van Arnhem de naam 'Sonsbeek'. Dit gebied wordt globaal omsloten door de huidige Zypendaalseweg, Parkweg, Kluiseweg (toen Holleweg genaamd) en ongeveer 150 meter Apeldoornseweg. Hierna gaat de grens in zuidelijke richting naar de plaats waar momenteel de Zwanenbrug over de Sint Jansbeek ligt. Het was een perceel grond van circa 7 hectare. Door grondaankopen van opeenvolgende landeigenaren werd het gebied in de loop der jaren steeds groter en tenslotte omgevormd tot een heus landgoed. De naam Sonsbeek is in al die eeuwen behouden gebleven. Over de herkomst van deze naam doen een aantal theorieën de ronde. De minst waarschijnlijke theorie is dat het landgoed haar naam te danken heeft aan de moerassige vijvers in het bovendal van de Sint Jansbeek, de zogenaamde 'sompn'. Door in het dagelijks spraakgebruik de woorden 'somp' en 'beek' bij elkaar te trekken zou het woord 'Sonsbeek' zijn ontstaan.

Sint Jansbeek

Een andere theorie die lang opgeld deed is dat de naam 'Sonsbeek' is afgeleid van de benaming 'Sint Jansbeek'. De beek stroomt namelijk door het gebied waar vanaf het jaar 1200 de Commanderie van Sint Jan landerijen en een korenwatermolen bezit en heeft daar haar naam aan te danken. In die tijd werd 'Sint' ook wel uitgesproken als 'Sint(e)', 'Sent(e)', 'Sont(e)' of 'Sunt(e)'. Het is dus mogelijk dat de Sint Jansbeek in de Middeleeuwen is uitgesproken als 'Sonte Johannesbeek' en later is verbasterd tot 'Sontbeek', 'Sontsbeek' en uiteindelijk 'Sonsbeek'.

Anna van Sonsbeek

De meest aannemelijke verklaring is echter dat het landgoed is vernoemd naar Anna van Sonsbeek, een aanzienlijke 'Dame' of 'Joffer' in de Arnhemse gemeenschap. De vader van Anna, Franciscus van Sonsbeek, is afkomstig uit het Hertogdom Kleve, en wel uit het stadje Sonsbeck (of Sonsbeek), net over de Duitse grens, nabij de stad Xanten. Boven de hoofdingang van de in 1655 gebouwde Lutherse kerk van Sonsbeck treft men nu nog altijd het originele stadswapen aan. Het is een zon met daar onder enkele gegolfde lijntjes, die stromend water voorstellen.

In het begin van de 15de eeuw komen uit het Hertogdom Kleve mensen om economische en later om godsdienstige redenen naar de Lage Landen om te werken als landarbeider, hantekemaer (grasmaaier), enz. Een familienaam is in die tijd niet algemeen gebruikelijk. Men wordt veelal vernoemd naar het beroep dat men uitoefent, of naar de plaats of streek waar men vandaan komt. In dit geval dus 'Franciscus van Sonsbeek'. Franciscus vestigt zich in Arnhem. Als hij in 1565 komt te overlijden, hertrouwt zijn weduwe, Aleidt van Presickhave, met Ludowick Bruijnincs, een prominent inwoner of poorter van de stad Arnhem. Bruijnincs is omstreeks 1570 eigenaar van een molen aan de St. Jansbeek waar nu de Kleine Waterval ligt. Na zijn overlijden, begin 17de eeuw, wordt zijn stiefdochter Anna de nieuwe eigenaresse van de molen en de bijbehorende gronden. Omdat molens veelal naar de – vorige - eigenaar worden genoemd, heet de molen in de volksmond de 'Bruijnincs- of Sonsbeek korenmeule'. Anna is ook eigenaresse van het eerste Huis Sonsbeek, dat op ongeveer honderd meter in noordelijke richting vanaf het Lusthuisje van mr. Sebastiaan Cornelis Nederburgh uit 1800 (het oude deel van het huidige Sonsbeek Paviljoen) heeft gestaan.

Anna van Sonsbeeck trouwt met Volquart Sixtius. Het echtpaar krijgt twee kinderen, een zoon Suffridus Sixtius en een dochter Margarita. Suffridus Sixtius wordt in 1636 eigenaar van de Bruijnincs- of Sonsbeeckmeule. Hij verbindt aan zijn bezit een lijfrente van jaarlijks duizend Carolusgulden die hij uitkeert aan zijn moeder Anna. Het familiebezit wordt dan al aangeduid als 'Sonsbeeck'. Anna overlijdt op 2 oktober 1637. Haar zoon Suffridus Sixtius overlijdt in 1649.

Door aankopen van opeenvolgende eigenaren van de Sonsbeeckmolen (waaronder De Normandie, Pronck, Nederburgh, De Smeth, Van Heeckeren) groeit het perceel rond deze watermolen steeds verder. De eigenaren kiezen voor het steeds groter wordende landgoed niet de namen Wildbaan, Roelofsberg, Hartjesberg of Ruyterenbergh, maar geven de voorkeur aan de naam 'Sonsbeeck'.

Joop Morsink

Johannes de Doper en de Jansbeek

De St. Jansbeek dankt haar naam indirect aan Johannes (Jan) de Doper, de beschermheilige van de ridderorde van St. Jan. Deze geestelijke broederschap had zich eind 12de eeuw in Arnhem gevestigd dankzij een royale schenking van Otto I, graaf van Gelre en Zutphen.

De ridderorde van St. Jan (ook wel Johanniterorde genoemd) vond haar oorsprong in een herberg annex hospitaal in Jeruzalem, dat in 1023 was gebouwd om de vele pelgrims die naar het Heilige Land trokken onderdak en medische zorg te bieden. De herberg was gewijd aan Johannes de Doper. De broederorde was aanvankelijk verdeeld in twee klassen: priesters en broeders. Tijdens de eerste kruistocht in 1099 namen leden van de orde echter ook deel aan de verdediging van het Heilige Land tegen de Turken. Behalve priesters en broeders waren er vanaf dat

moment ook hospitaalridders. Men kon alleen Ridder van de orde van St. Jan worden als men van adel was.

Otto I, graaf van Gelre en Zutphen, was zo'n hospitaalridder. Hij ging in 1189 mee met de derde kruistocht. Het werd geen succes. Hij overleefde de zeereis, de oorlog, het klimaat en de ziektes maar nauwelijks en keerde in 1190 terug in Nederland.

Als dank voor zijn behouden thuiskomst schonk hij een deel van zijn Arnhemse grondbezit aan de ridderorde van St. Jan, die er in de 13de eeuw o.a. een commanderij (hoofdkwartier) en een kerk liet bouwen. Ook enkele landerijen ten noorden van de stad behoorden tot de schenking. De beek die door dit gebied richting de stad stroomde kreeg in de volksmond al gauw de naam 'St. Jansbeek'. Ook namen als Jansplein, Jansplaats en Jansstraat in het centrum van de stad herinneren nog aan de aanwezigheid van de ridderorde van St. Jan in Arnhem.

Jos Diender



Het gebied van de Commanderij van Sint-Jan, Arnhem rond 1650. Nu Jansplein - Jansplaats

Kommetjeswaterval

Heuvels, vruchtbare aarde, stromend water: de optimale condities voor de aanleg van een landschappelijk park. Sonsbeek heeft er voor een groot deel zijn charme aan te danken. Het water uit de sprengen, dat zich verzamelt in beek en vijvers, is er van vitaal belang – de levensboom in het midden van het paradijs, zou je kunnen zeggen. Zijn dynamiek wordt duidelijk zichtbaar bij de watervallen, het waterstraatje dat Park Zypendaal met Sonsbeek verbindt en de twee nog overgebleven watermolens; de Grote Fontein geeft er een feestelijk accent aan.

Tussen Kleine Waterval en Zwanenbrug, aan de kant van de Zypendaalseweg, ligt een zijtak van de Jansbeek. Deze wordt gevoed door het water van de hoofdstroom. Ter hoogte van de Hangbrug vloeit het via twee pijpen onder het geasfalteerde pad door. Een van die pijpen loopt uit op een kleine cascade bestaande uit een reeks van dertien *flowforms*: de zogenaamde 'kommetjeswaterval'. Door de bijzondere vorm van de bekkens kan het water niet zomaar wegstromen: het kolkt en wervelt, maakt een achtje, loopt dan pas door naar de volgende schaal, net zo lang tot ze alle gepasseerd zijn en het water, verzadigd, weer oplost in stille gelijkmatigheid.

“Een aardig gezicht”, zult u misschien zeggen, “wat meer leven in dit doorgaans stille hoekje van het park.” Doorgaans, meestal, maar niet altijd. Van tijd tot tijd kun je zien dat kinderen zo iets weten te waarderen als een nieuwe gelegenheid om te spelen, vertrouwd te raken met het water, nu eens niet uit de kraan. Dat kan dan wel leuk zijn, maar ... daar was hij niet primair voor bedoeld.

De kommetjeswaterval is in 1986 aangebracht, toen de sprengbeken in Zypendaal en Sonsbeek werden opgeknapt, als een bijzondere mogelijkheid de kwaliteit van het water te verbeteren door extra beluchting. Het hotsende en klotsende water slikt gretig zuurstof.

Volgens sommigen echter gaat het bij dit alles niet alleen om de elementaire samenstelling, ook het energetische aspect is van belang. Het meanderen van beken en rivieren, het wervelen en de wisselwerking met de natuurlijke omgeving, dat alles tezamen zou het water verlevendigen, er een belangrijke meerwaarde aan verlenen...

Hoe het ook zij, intussen is daar na al die onstuimigheid de volmaakte transparantie van de tot rust gekomen beek. Weer kijk ik naar de kleine stortvloed en het kunstige montuur dat zoveel levendigheid nauwelijks kan bevatten. *Panta rhei*: alles stroomt, alles is in beweging – van atoom tot sterrenlevel. Achter mij scharrelt een merel driftig tussen de dorre bladeren. Ik strik mijn veters en loop verder door een park dat ruim ademhaalt.

Jan Schreurs



Kommetjeswaterval bij de Hangbrug, Sonsbeek

Over parkreuzen, zwavelzwam en ratelaar

Op safari met de parkbeheerder.

Onder deze titel doen we elk kwartaal verslag over beheer en onderhoud van de parken en over onderhoudsplannen voor de komende maanden. De rolverdeling tijdens onze rondgang door de 3 parken is als volgt: Jeroen Glissenaar is de ervaren parkbeheerder en ik ben de verwonderde leek. Met zijn kennis en ervaring kan Jeroen helder het waarom van een actie of een verschijnsel verklaren en aangeven wat de gevolgen van de hete en daarna natte zomer voor de parken zijn. In de hete julimaand zijn de parken vijftig procent meer bezocht dan vorig jaar. Wachtend op verkoeling bleven velen tot na middernacht. In plaats van 2 maal per week is er elke dag vuil opgehaald. De parkbeheerders hebben met grote inzet aan het onderhoud gewerkt. Inmiddels zien de grasvelden er weer uit alsof er geen evenementen geweest zijn.

Voor de Witte Villa zien we de stronk van de 200 jaar oude rode beuk die begin juli jl. is omgezaagd. Waarom, op het zaagvlak zag de stam er nog prima uit? Jeroen: net als vorig jaar viel er begin juli opnieuw een zware tak uit de kroon, gelukkig weer niemand er onder. De kroon bleek instabiel en voor de veiligheid moest er worden ingegrepen. Weinig blad, afbrekende zware takken en afstervende wortels, dat betekent het einde. Wij betreuren dat net zo erg als de emotioneel reagerende bezoekers. De krant opende met de gevelde parkreus. Die betrokkenheid bij de parkbomen is winst. Maar, relativeert Jeroen, de komende jaren zijn meer grote, oude beuken aan het einde van hun levensduur. In Arnhem, in Nederland en in Europa waar de parken uit hetzelfde tijdperk stammen. Wij kiezen er voor om een afstervende boom om te halen en nieuwe bomen te planten. We willen niet een paar jaar doorgaan met de stam en de half uitgezaagde kroon. Het stemt droevig dat pas de generatie na ons weer een volgroeide beuk op die plek zal zien.

Bomencontrole

In Zypendaal wijst Jeroen op een serie gele oesterschelpen op een boomstam. Het is zwavelzwam die de houtvezels van de boom horizontaal opeet. Jeroen verzekert mij dat hij de grotere bomen langs wegen en op evenementenplekken dit najaar allemaal controleert op veiligheid. Per boom is nu

5 jaar de historie vastgelegd, ook vanwege juridische procedures bij schade door bomen. De droogte in juli levert zichtbare slijtage op bij de azalea's en de rododendrons, een vijfde deel is kapot gegaan. De kroon van veel beuken zit dun in het blad, maar dat kan over een jaar hersteld zijn. Andere bomen profiteren van het extreme zomerweer: er is een explosie van rode lijsterbessen te zien. Op het eiland bij kasteel Zypendaal gaat men de taxus binnenkort snoeien en de overige eilandbegroeiing opknappen. Er zijn ineens veel ijsvogels in Zypendaal. De jonge exemplaren zijn hier blijven hangen en er zijn exemplaren uit andere territoria verschenen.

Frambozen

Op suggestie van een parkbezoeker zijn vorig jaar in park Gulden bodem de frambozenstruiken niet afgeknipt. Het eenjarige hout van de struiken zit nu vol vruchten en we zien mensen met emmertjes aan het plukken. Dit succes vraagt om herhaling. De restauratie van het koetshuis is af. Alleen de bewoner parkeert er nog z'n auto, het bureau personeel laat de auto achter op de parkeerplaats aan de Zypendaalseweg. Aan de ingang, bij de houten tuinmanswoning, komt een nieuwe, ijzeren toegangspoort, die half open zal staan, waarmee ook spontaan autoverkeer wordt geweerd.

Terug door Sonsbeek, langs de Grote Vijver, waar de algengroei een onaangenaam gezicht is. Er is weinig aan te doen. Algenpoeder op de vijverbodem komt bij warm als groene drab omhoog. Als je het op de wal haalt heeft het nauwelijks volume. De vegetatie op de Moerasweide, tussen de Zwanenbrug en het Watermuseum, wordt al een jaar of vijf alleen in september gemaaid en geheel afgevoerd. Het is schrale grasland staat nu vol met Grote (gele) Ratelaar en dat is, volgens Jeroen, het bewijs van hoogwaardige natuurontwikkeling in dit stadspark.

Luuk Broer

200 jaar oude rode beuk, omgehaald (foto: Polly Hofman)



Aandacht voor Arnhems groen



De Dienst Stadsbeheer en Bezoekerscentrum Sonsbeek brengen de komende tijd een serie folders uit onder de titel 'Arnhem Parkenstad'. Met deze informatieve folders willen zij de groene kanten van de stad onder de aandacht brengen en het gebruik van de parken stimuleren. Inmiddels is er al een folder verschenen met daarin een overzichtskaart van alle gemeentelijke en andere Arnhemse parken. Tijdens de landelijke Dag van het Park op 28 mei j.l. werd de folder over park Westerveld gepresenteerd en onlangs verscheen de folder over de Steile Tuin in park Sonsbeek. De parkenfolders zijn gratis verkrijgbaar bij o.a. de infobalie van Bezoekerscentrum Sonsbeek



Colofon

Het Infobulletin is een uitgave van de Vrienden van Sonsbeek en van het Bezoekerscentrum Sonsbeek. Het bulletin verschijnt vier keer per jaar. Het wordt gratis toegestuurd aan de leden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek. ISSN 1567-1054

Redactie:

Jos Diender
Rob van Otterloo
Jan Schreurs
Luuk Broer (eindredacteur)

Vormgeving:

Raymond Paulus

Druk:

Presikhaaf Grafische Diensten

Redactie-adres:

Bezoekerscentrum Sonsbeek
Zypendaalseweg 24a,
6814CL Arnhem
email: info@parksonsbeek.nl

Het Winternummer van het Infobulletin verschijnt 21 december. Uiterste datum inleveren kopij: 15 november 2006. Vorige nummers vindt u op de website www.parksonsbeek.nl onder > Nieuws.

Retour afzender/adreswijziging

Mogelijk is de adressering niet juist. Wilt u in dat

geval zo vriendelijk zijn om hieronder de juiste

gegevens in te vullen en het blad 'retour afzender'

of deze strook in een enveloppe terug sturen naar:

Vrienden van Sonsbeek, Zypendaalseweg 24A,

6814 CL Arnhem.

Het correcte adres is:

Naam:

Straat:

Plaats:

postcode:

Reden retourzending:

TPG Post

Port betaald